

## ДИТИНОЦЕНТРИЗМ ЯК СВОЄРІДНИЙ СВИТОГЛЯД ЩОДО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ

С. І. ЯКИМЕНКО

На рубежі XIX–XX-го століть дитиноцентризм стає одним із найбільш важливих постулатів, що були визначальними для більшості тогочасних педагогічних напрямів. Він увійшов в історію виховання як педагогічна течія або своєрідний світогляд щодо виховання дитини. Для сучасної педагогічної науки поняття дитиноцентризму не обмежується тільки загальновідомою констатацією того, що це один із напрямів у педагогіці, який виник у XIX ст. Дитиноцентризм чи педагогіка дитинства присутня на полях будь-якої з карт, які класифікують сучасні педагогічні напрямки та течії незалежно від їх філософських та соціально-політичних ідеологем.

Дослідницька спадщина в педагогіці та в сучасних науках про людину відкрила перспективи для фундаментального теоретичного осмислення дитиноцентризму на засадах гуманізму (П. Блонський, А. Венцель, С. Гессен, А. Дістервег, Д. Дьюї, І. Зязюн, Я. Коменський, В. Кремень, Я. Корчак, А. Макаренко, І. Песталоцці, К. Роджерс, В. Сухомлинський, К. Ушинський) та реалізації його засадничих ідей у контексті розвитку вітчизняної педагогіки (І. Бех, А. Бойко, О. Вишневський, В. Кравець, В. Лозова, О. Сухомлинська, Г. Шевченко).

**Мета.** У дослідженнях із проблем дитинства, які мали місце в суспільних та гуманітарних науках у кінці XX ст., на наш погляд окреслюються три напрямки: перший концентрується на окремих дослідженнях дитини як індивідуума та члена суспільної групи й дитинством у суспільному статусі (в структурі вікових груп та поколінь). При цьому важлива роль відводиться етнологічним дослідженням родинного статусу дитини і змінам, які мають місце при трактуванні дитинства з точки зору родини та суспільства.

Другий напрямок визначається як конструктивізм. У ньому зосереджується увага на дітях як конструкторах власного життя, їхніх власного середовища та розвитку. При цьому йде пошук відповіді на питання, в якій мірі діти активно самонавчаються і вивчають навколишнє середовище. Найбільш радикальними в цьому напрямку є соціологічні дослідження, в яких виокремлюється автосоціалізація та гетеросоціалізація. Предметом дослідження тут виступають діти, як (спів)творці свого розвитку (діти самі себе соціалізують), діти, які самостійно розвивають власне рефлексійне „Я” і які виступають суб’єктом власної соціалізації, а також діти, які соціалізуються в рамках однорідних вікових груп без участі дорослих.

Третій напрямок зосереджений на історії дитинства, на історичних аспектах суспільної конструкції дитинства. Дослідники цього напрямку в історичному розвитку систематизують знання щодо різних концепцій дитинства – від середньовічного образу дитини як „малого дорослого” через ідеалізацію філософії щасливої дитини й дитинства у Ж-Ж. Руссо – до вісімнадцятого століття, а також дев’ятнадцятого століття – із визначенням дитинства як перехідної стадії до надання статусу дорослості.

**Результати дослідження.** Зміст реформованої освіти й оновлення освітньої системи безпосередньо пов’язаний зі зміною освітньої парадигми, як відображення дії сукупності теоретичних принципів на весь процес педагогічної діяльності [2]. Змістове наповнення фундаментальних понять „освіта” та „навчання” безпосередньо залежить від того, яка педагогічна парадигма лежить в основі освітнього процесу.

За Н. Бордовською і А. Реал, парадигми освіти склалися і розроблялися протягом століть, залежно від домінування певного елемента в системі основних параметрів освіти як соціокультурного феномена. Такими параметрами, що визначають освітню парадигму, є уявлення про систему знань та вмій, необхідних людині конкретної історичної епохи, усвідомлення типу культури і способів розвитку людини в процесі освоєння останньої; принципи кодування та передачі інформації; осмислення цінності освіти в суспільстві; усвідомлення культурного розвитку людини; роль освіти в соціумі; уявлення про місце педагога як носія знань і культури в освітньому процесі; образ та місце дитини у структурах виховання, навчання і освіти [4].

Не викликає сумніву й те, що дитиноцентризм сприяє цілісному трактуванню педагогіки в історичній перспективі, тому що зі зміною поколінь змінюється до певної міри і педагогіка. У зв’язку з цим досвід цієї галузі знань дозволяє майбутнім дослідникам зрозуміти багатозначність педагогічних термінів, які було введено в обіг представниками різних педагогічних течій. У даному випадку йдеться

про необхідність відстеження всього історичного шляху, який пройшла педагогіка дитиноцентризму від періоду становлення й триумфу до занепаду, щоб відродитись знову.

Нового значення дитиноцентризм отримує і в наші дні. За словами президента НАПН України В. Кременя: „Дитиноцентризм у освіті – це коли виховання і навчання кожної дитини здійснюється на основі розвитку її природних здібностей. ...є необхідністю якомога більше наблизити навчання і виховання кожної дитини до її сутності, конкретних здібностей, майбутньої життєвої траєкторії людини. Це явище я називаю дитиноцентризмом в освіті” [9].

За останні 30-40 років відбулися істотні зрушення громадянської думки в напрямі юридичного визнання особливого статусу дитини: 1959 р. – прийняття Декларації прав дитини, 1979 р. – оголошений ЮНЕСКО роком дитини, 1989 р. – прийняття міжнародної Конвенції про права дитини.

Ці віхи лише юридично закріпили ті зміни в суспільній свідомості, які вже були намічені ще в кінці минулого століття (книга Еленн Кей „Століття дитини”, що вийшла у 1900 році – своєрідний маніфест, що проголосив самостійність дитинства та унікальність дитини, вільної від влади сім'ї, школи й дорослих узагалі; у 30-х р. ХХ ст. – створення Янушом Корчаком „Хартії дитячої вільності”, що стала згодом основою для Декларації прав дитини та ін.). Слід відмітити появу дитячих міжнародних конфесій, „дитячої дипломатії”, дитячих творчих форумів і спілок.

Оскільки головним напрямом державної політики в сфері освіти проголошено особистісно-орієнтовану її модель, призначення якої – розширення можливостей компетентного вибору дитиною життєвого шляху та її саморозвиток, то пріоритетними в оцінці ефективності виховання й навчання мають стати гуманітарні критерії, насамперед критерії благополуччя й розвитку дитини як особистості. А це потребує гуманізації реального буття дитини, посилення уваги до системи її цінностей та інтересів, тобто концентрації на засадах дитиноцентризму, з метою формування в неї основ життєвої компетентності.

Першу спробу цілісного вивчення дитини на засадах антропологічного принципу було здійснено відомим вітчизняним педагогом К. Ушинським. Цей принцип базувався на комплексному синтетичному вивченні дитини. Вчений наголошував: „Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна насамперед пізнати її також в усіх відношеннях” [11, с. 28]. Тому завданням майбутнього вихователя є вивчення не тільки педагогічних дисциплін, але й антропологічних наук (анатомії, фізіології, і патології людини, психології, історії, філософії та ін.), що формують уявлення про фізичний та душевний розвиток дитини.

К. Ушинський одним із перших висловив думку про створення антропологічного факультету в університетах з метою вивчення людини у всіх її природних та психічних проявах для кращого застосування виховного впливу в процесі навчання. З цього приводу він писав: „Педагогів кількісно потрібно не менше, а навіть ще більше, ніж медиків, і якщо медикам ми ввіряємо наше здоров'я, то вихователям ввіряємо моральність і розум дітей наших, ввіряємо їхню душу, а разом із тим і майбутнє нашої вітчизни” [11, с. 29].

Видатний педагог визначив виховання як цілеспрямований, свідомий процес формування гармонійної особистості, метою якого є сформовані якості: гуманність, чесність, правдивість, працелюбство, дисциплінованість, відповідальність, гідність, патріотизм. Основною ж метою виховання повинна бути тільки сама дитина, бо все інше існує тільки для дитини, оскільки: „виховання бере людину всю, якою вона є, з усіма її народними і поодинокими особливостями, – її тіло, душу, розум” [11, с. 51]. У цьому контексті широко проявляються власне дитиноцентричні ідеї К.Д. Ушинського. Водночас він звертає увагу на важливість національного виховання, що є конкретно-історичним виявом загальнолюдського та гуманістичного виховання.

Вчений підкреслював, що у всіх європейських народів існує багато спільних педагогічних концепцій і форм навчання, однак кожен народ має власну мету виховання, що зумовлюється народними традиціями. Саме національне виховання є складовою частиною ідеології та культури кожного конкретного суспільства та забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти. Тому кожна нація повинна вибудовувати власну систему виховання, яка відповідатиме характерним рисам народності власного народу.

Слід зазначити, що більшість українських дослідників окресленого періоду за своїми поглядами на вивчення проблеми дитини, її виховання та розвиток належать до експериментальної педагогіки та педології, а також спираються на антропологічний підхід, розроблений К. Ушинським.

В Україні педоцентричні ідеї широко представлені у поглядах І. Сікорського – видатного педагога, психолога, психіатра. Його можна вважати також і засновником експериментальної психології в Україні, котрий першим у світі створив Інститут дитячої психології у Києві. Педоцентричні погляди вченого базувалися на ідеї цілісного вивчення дитини – дослідженні фізичного, психічного та духовного її розвитку. На його думку, досягнення гармонії у розвитку розуму, почуття та волі дитини забезпечує її моральну цілісність і гідність.

Дотримуючись наукових поглядів К. Ушинського, І. Сікорський вважав, що навчально-виховний процес повинен концентруватися навколо психологічних особливостей кожної дитини, передусім у ранньому віці. Вибудовуючи свою психолого-педагогічну концепцію, вчений спирався на власні спостереження раннього розвитку дитини. За його поглядами, характер дорослої людини, її здібності залежать від умов розвитку і виховання дитини в перші роки життя. Тому провідною ідеєю у І. Сікорського виступає думка про спільність „мистецтва виховання та мистецтва психіатричного, які мають між собою точки дотику і дещо спільне. Обидва мистецтва звернені на людську душу, обидва вимагають широкої, всебічної підготовки. Те, що не дороблене і недобре виконано педагогом, готує ґрунт для майбутніх профілактичних і лікувальних дій психіатра” [10, с. 26]. Саме тому, за його твердженням, душа дитини з її нормами та відхиленнями повинна стати предметом нового виховання. У дослідженнях І. Сікорського проявилася вся багатоаспектність та, водночас, цілісність підходу до вивчення природи дитини: емоційний та інтелектуальний розвиток, індивідуальні й психологічні особливості особистості, формування вольової сфери дитини тощо.

Важливу роль для комплексного обґрунтування проблеми дитини та її виховання наприкінці XIX – початку XX ст. відіграли дослідження відомого вченого та педагога В. Бехтерева. Він одним із перших запровадив у практику рефлексологічний підхід до вивчення дитини, що базувався на фізіологічних механізмах поведінки. Вивчаючи умовні та безумовні рефлекси дитини, володіючи знаннями у галузі анатомії і фізіології, педагог спробував раціонально організувати життя, навчання та виховання дитини. В контексті даного підходу вчений розглядав складні питання людської особистості, її існування в колективі та поведінки народу загалом.

Проаналізувавши погляди В. Бехтерева, слід відмітити соціальну спрямованість його концепції, в якій суспільна діяльність виступає основним чинником, що впливає на виховання дитини. На його думку, домінуюча роль здорового розвитку та виховання особистості залежить від змісту та характеру взаємовідносин особистості й середовища, від правильно організованої суспільної діяльності [3, с. 121]. Одним із важливих чинників остаточного процесу формування особистості, як підкреслює педагог, є процес самоуправління та самоусвідомлення себе як частини суспільства, що є показником високого рівня виховання.

Можна сказати, що у поглядах В. Бехтерева концептуальною ідеєю є колективне творче навчання і виховання, в якому формування особистості в навчально-виховному процесі залежить від організації певного способу життя колективу, що базується на засадах моральності та соціальної творчості. Метою такого виховання, на нашу думку, є забезпечення соціального замовлення суспільства на формування людини „нового типу”, якій притаманна активна життєва позиція й громадянська турбота про покращення суспільного життя.

Аналізуючи розвиток педоцентричних ідей в Україні, слід відмітити, що саме педологія, як одна із течій реформаторської педагогіки, здобула значну популярність на східноукраїнських землях на рубежі XIX – XX ст. Однак важливою тенденцією розвитку вітчизняної педології було те, що вона мала яскраво виражену практичну орієнтацію. Вивчаючи соматичні й психічні аспекти у розвитку дитини, їх взаємозв'язки, українські педологи намагалися дати медико-психологічну допомогу дітям з урахуванням індивідуального підходу [8, с. 46]. З цією метою було створено спеціальні психолого-педагогічні лабораторії, в яких розроблялися нові методи вивчення дитини та науково обґрунтувався процес навчання і виховання згідно з результатами емпіричних спостережень за природним розвитком дитини.

Важливими завданнями педологічної служби в Україні були поєднання навчально-виховного процесу з основними потребами дитини, врахування біологічних і соціальних чинників, які зумовлюють норму в розвитку дитини, вивчення особливостей розвитку дитячого організму, поведінки та впливу на них спадковості й середовища. У своїй практичній діяльності вітчизняні педологи застосовували особистісно-орієнтований підхід до вивчення дитини, відмовляючись від орієнтації навчально-виховного процесу на середнього школяра.

Подібну тенденцію до дослідження проблеми дитини можна простежити у поглядах відомого українського педагога С. Ананьїна, який вивчав дитину цілісно – від її народження до періоду дорослішання. У своїй праці „Педологія” він зазначав, що „дитина має властивості, які вирізняють її як людину розумну, однак вона не є дорослим у мініатюрі” [1, с. 40]. Водночас, дитина не тільки природна істота, але й соціальна, яка займає своє місце у суспільстві та має свою соціальну функцію. Тому й виникає потреба у вихованні, підґрунтям якого, на думку автора, повинні слугувати успадковані властивості дитини.

О. Захаренко належить до тих небагатьох вітчизняних педагогів, спадщина яких містить теоретичний і практичний доробок гуманізації навчально-виховного процесу. Він не лише висував, науково обґрунтовував нові педагогічні ідеї а й реалізовував їх у повсякденній діяльності середньої школи.

Концептуальні засади його теорії виховання ґрунтувалися на переконанні, що дитина є центром Всесвіту, на усвідомленні унікальності кожної молодої людини й розумінні важливості всього, що відбувається в її душі. Звертаючись до учнів та випускників школи, О. Захаренко наголошував: „Ви завжди були і будете центром Всесвіту” [7, с. 10]. Розкриваючи своє педагогічне та життєве кредо, він писав: „Я все віддав би, аби чарівність живої природи примножувалась, не маючи меж, аби суспільство жило за законами совісті, залишаючи після себе не озонові діри, а скарби доброти, щедрості і турботи про матінку Землю та її дітей, про затишок для всього живого, залишаючи оазиси творчості, радості, пізнання і любові” [6, с. 3].

Мета Захаренківського виховання була орієнтована на розвиток особистості школяра, а вся виховна система підпорядкована створенню умов для особистісного розвитку кожної дитини, яка має можливість реалізувати себе в соціумі зі збереженням власної унікальності. Розвиток особистості передбачав засвоєння нею надбань національної культури, яка є невід’ємною частиною загальнолюдської культури і привласнення певної системи цінностей, що сформувалася в даному суспільстві під впливом конкретних історичних умов.

На думку вченого-практика, дитиноцентричний підхід до дитини реалізується, перш за все, через повагу. Як це зробити? Через звертання. „Як на дріжджах, – зазначає педагог, – починає рости авторитет вчителя, коли він звертається до учня на „Ви”. Категорично заперечував він і крик вчителя (підвищення голосу на учня). В уяві Сахнівського академіка, вчитель – це лікар, до якого учень приходив лікувати душу. А якщо той кричить?! У Сахнівській школі виразом поваги до дітей була й відсутність покарань, адже дітей, майбутніх добропорядних громадян, можна виховати тільки добром і ласкою. Для випускника Сахнівської школи найбільшим покаранням було, коли за негідний вчинок із Галереї Пам’яті (місце у вестибюлі школи, де розмішені фотографії всіх, хто її закінчив), за рішенням шкільного колективу буде знята його фотографія.

Однією з провідних ідей дитиноцентричної концепції О. Захаренка була ідея збереження дитячого здоров’я. Саме тому вся діяльність очолюваного ним навчального закладу спрямована на збереження найбільш цінного, що є в людини. Аргументував педагог свою наполегливість не лише тим, що здоров’я необхідне для самої дитини, а й тим, що життя нащадків залежить від здоров’я попередників. Тобто, здоров’я окремої людини впливає на міцність „козацького роду і національної традиції” [5, с. 104].

Дитиноцентричний принцип діяльності академіка-практика яскраво представлений у його дидактичній системі. Розмірковуючи над можливістю самореалізації сільських дітей, об’єктивно нерівними умовами для здобуття знань у сільських і міських дітей, педагог у своїй школі створював усі умови для повного розкриття здібностей своїх вихованців-сахнівчан.

Сьогодні в українському суспільстві немає чіткого розуміння, що і як потрібно змінювати в системі освіти. На думку академіка В. Кременя, підвалини цього негативного явища криються в нерозумінні сутності сучасних цивілізаційних змін, нездатності розглядати завдання модернізації освіти в контексті підготовки людини до життя в XXI столітті. Виходячи з означеного, учений у своїх працях дійшов висновку, що системоутворювальною ідеєю сучасної освіти має стати дитиноцентризм, який передбачає створення оптимальних умов для самоактуалізації кожного молодого українця. „Ця ідея має пройти червоною ниткою через усю освітню реформу. Такий підхід дозволить дитині пізнати себе, розвинути на основі власних здібностей, та, ставши дорослим, максимально самореалізуватися, що є неодмінною умовою особистого щастя та динамічного несуперечливого прогресу”, – відмічає Василь Григорович Кремень.

Модернізація системи освіти України на засадах дитиноцентричної освітньої парадигми вимагає перетворень системного рівня: переосмислення її мети і завдань, оновлення змісту, методів і форм організації навчально-виховного процесу. Необхідними виявляються й сутнісні зміни у структурі освіти та вдосконалення мережі навчальних закладів.

До недавнього часу в навчальних закладах України реалізовувалась (і зараз ще реалізується) соціально-педагогічна модель освіти, системоутворювальною метою якої є виконання освітнього замовлення суспільства щодо виховання особистості із заздальгідь заданими властивостями. Тому до проблемного кола найактуальніших питань сучасної педагогічної науки й практики академік В. Кремень відносить осучаснення уявлень про сутність і призначення освіти. За переконаннями українського вченого, які ми повністю поділяємо, на перший план мають вийти питання, пов’язані зі становленням особистості молодої людини. Для їх розв’язання маємо кардинально переосмислити функції освіти, яка повинна забезпечити допомогу учневі в процесі його самопізнання, самоосвіти та самоактуалізації, сприяти формуванню у школярів культури життєдіяльності; створити умови для розвитку індивідуальних здібностей кожного учня. „Людство увійшло до нового типу цивілізації – інноваційного. Отже, необхідно по-новому визначити цілі й функції навчального процесу. Сьогодні, як ніколи раніше, актуальні два завдання: навчити дитину тому, що стане основою, методологією її життя

і діяльності в цілому, а також сформувані в неї прагнення, уміння й навички навчатися упродовж життя”, – підкреслює академік В. Кремень.

Тому до найактуальніших завдань модернізації освіти на засадах педоцентричного підходу є осучаснення уявлень про місце учня в навчально-виховному процесі. „В освіті маємо змінити сам спосіб включення особистості в навчальний процес. На зміну суб'єкт-об'єктивним відносинам повинні прийти суб'єкт-суб'єктивні, за яких всі учасники навчального процесу активні, рівноправні у взаємодії й поважають один одного. Авторитарну, репресивну педагогіку треба замінити демократичною педагогікою толерантності і в школі, і в університеті”, – це твердження В. Кременя є ключовим для розуміння того, що і як потрібно змінювати в системі освіти України.

Отже, особистісно-орієнтовану модель виховання дитини, що служить як засіб розширення імовірної життєвої дороги дитини та її саморозвитку, а також підвищену увагу до системи її інтересів та цінностей задля формування в неї фундаменту життєвої компетентності, ми можемо називати дитиноцентризмом.

Роблячи висновки, ми можемо сказати, що ідеї дитиноцентризму протягом другої половини XIX – першої половини XX ст. розвивалися у межах кількох напрямів:

– теорії вільного виховання (Е. Кей, М. Монтессорі, Ф. Гансберг, Л. Толстой, А. Зеленко, С. Русова, О. Музиченко та ін.), що передбачає орієнтацію у вихованні на потреби дітей, які безпосередньо виникають у процесі їхньої діяльності, а також розвиток творчої особистості дитини шляхом стимулювання її активності у всіх сферах життя;

– експериментальної педагогіки (В. Лай, Е. Торндайк, Е. Мейман, І. Сікорський, С. Балей та ін.), у межах якої дослідження дитини і дитинства здійснювалося шляхом організації педагогічного експерименту;

– прагматизму (Дж. Дьюї, Ч. Пірс, В. Джеймс та ін.), який базувався на практичній значущості того чи іншого явища, що задовольняє суб'єктивно-особистісні інтереси індивіда. Відтак при формуванні змісту виховання прагматисти закликали виходити з потреб та інтересів вихованця;

– функціональної педагогіки (Е. Клапаред, А. Фер'єр, С. Френе та ін.), в основі якої – відмова від орієнтації на „усереднену дитину”, врахування у процесі навчання і виховання інтересів кожної дитини, визнання гри як ефективного виховного методу;

– ідей трудової школи (Р. Зейдель, Г. Кершенштайнер, О. Залужний, Я. Чепіга та ін.), які втілювали обґрунтування необхідності трудового виховання та професійної підготовки дітей у межах школи.

Розглядаючи розвиток педоцентричних ідей в Україні, маємо зауважити, що саме педологія, як одна із течій реформаторської педагогіки, досі є актуальною. Адже система освіти в нашій країні переживає реформування через гуманізацію навчально-виховного процесу, що не раз змушує шукати відповіді в педагогічній системі В. Сухомлинського.

#### Список використаної літератури:

1. Ананьїн С. А. Педологія / С. А. Ананьїн. // Путь просвещения. – 1923. – № 4. – С. 39–54.
2. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту : статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. – К. : Знання України, 2004. – 804 с.
3. Бехтерев В. М. Объективная психология / В. М. Бехтерев. – М. : Наука, 1991. – 480 с.
4. Бордовская Н. В. Педагогика : [учеб. пособие] / Н. В. Бордовская, А. А. Реан. – СПб. : Питер, 2006. – 304 с.
5. Захаренко О. А. 210 шкільних лінійок. Загальношкільні лінійки, проведені в сільській школі протягом 1998 – 2000 року : [метод. посіб.] / О. А. Захаренко, С. О. Захаренко. – Сахнівка : 2000. – 295 с.
6. Захаренко О. А. Виступ на Всесоюзній педагогічній нараді м. Курськ, Російська Федерація / О. А. Захаренко. // Приватний архів родини Захаренків. – 1987. – 94 с.
7. Захаренко О. А. Поспішаймо робити добро : Роздуми педагога-академіка про долю освіти і дитини, вчителя і родини, краю і Батьківщини / О. А. Захаренко. – Черкаси, 1997. – 28 с.
8. Кравцова Т. О. Теорія і практика вивчення дитини у реформаторській педагогіці : [навчальний посібник] / Т. О. Кравцова. – Кіровоград : Поліграфічно-видавничий центр „Імекс ЛТД”, 2007. – 147 с.
9. Кремень В. Про „Дитиноцентризм”, або Чому освіта України потребує структурних змін / В. Кремень. // Щоденна всеукраїнська газета „День”. – № 210 (3130). – 19 листопада, 2009. – С. 1–6.
10. Сикорский И. А. Психологические основы воспитания и обучения / И. А. Сикорский. – К., 1909. – 35 с.
11. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. : В 6 т. – Т. 4. / К. Д. Ушинський. – К. : Держ. учбово-педагогічне вид-во, 1954. – 517 с.